

Sultan Tuğrul Bey'in Bizans İmparatoru'na Bilinmeyen Bir Mektubu

Osman G. Özgüdenli*

Özet

Bilindiği gibi Ortaçağ Türk devletlerine ait ancak çok az resmî vesika günümüze ulaşabilmiştir. Bununla birlikte bazı resmî vesikaların, aslına uygun bir şekilde kopyalanmak suretiyle, çeşitli mecmûalar içerisinde günümüze ulaştığı görülmektedir. Orijinal vesikaların günümüze ulaşamamış olmasından kaynaklanan boşluğun doldurulmasında, söz konusu resmî vesika suretlerinin tespit ve tahlili, Ortaçağ Türk tarihi araştırmaları açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Selçuklu devrine ait resmî vesikaların kopyalarını ihtiva eden eserlerden biri de bugün Staatsbibliothek zu Berlin'de muhafaza edilmekte olan *Resâ'ül ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr* isimli mecmûadır. Söz konusu mecmûa, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063) tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen Arapça bir mektubu ihtiva etmesi açısından son derece önemlidir. Tek bir nüsha hâlinde günümüze ulaşan ve bugüne kadar neşredilmemiş olan bu mühim mektup, Tuğrul Bey'in içerisinde Revvâdî Emîri Ebû Mansûr Vehsûdân'ın da yer aldığı bir elçi heyeti vasıtasıyla Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişki kurma teşebbüsünde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Büyük Selçuklu-Bizans diplomatik ilişkileri ile ilgili gerek Selçuklu gerekse Bizans kaynaklarının sessiz kaldığı bir dönemde önemli bir boşluğu dolduran bu mektup aynı zamanda Tuğrul Bey'in iki devlet arasında sulhun temin edilebilmesi için Bizans İmparatoru'ndan taleplerini ortaya koyması açısından da dikkate değerdir.

Çalışmada, bugüne kadar Selçuklu ve Bizans tarihi araştırmacılarının dikkatinden kaçan bu mühim mektubun Arapça orijinal metni ve Türkçe tercümesi yayınlanarak Büyük Selçuklu Devleti tarihi ve Selçuklu-Bizans ilişkileri açısından tahlil ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey, Bizans İmparatorluğu, Selçuklu Diplomasisi, Selçuklu-Bizans İlişkileri, Ebû Mansûr Vehsûdân, Revvâdîler.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, gazi_osman@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6692-3209, DOI: 10.37879/9789751756435.2023.2

An Unknown Letter of Sultan Tughril Beg to the Byzantine Emperor

Abstract

A very limited number of official documents from the medieval Turkish states have survived to the present day. However the copies of some official documents have survived in various *majmū'as*. Since the original documents have not survived, the determination and analysis of official document copies is of great importance for the studies of medieval Turkish history.

One of the works containing the official documents from the Seljuk period is a *majmū'a* named *Rasā'il wa nawādir wa hikāyāt min latīfi'l-akhbār ve gharā'ibi'l-ash'ar*, preserved at the Staatsbibliothek zu Berlin. This *majmū'a* is important in that it contains an Arabic letter sent by the Great Seljuk Sultan Tughril Beg (1040-1063) to the Byzantine Emperor. This letter, which has survived as a unique copy and has not been published until today, reveals that Tughril Beg attempted to establish diplomatic relations with the Byzantine Empire through an envoy he sent under the presidency of Rawwādid Amīr Abū Mansūr Wahsūdān. This letter, which filled a gap in a period when both Seljuk and Byzantine sources regarding the Great Seljuk-Byzantine diplomatic relations were silent, is also extremely valuable in terms of Tughril Beg's demands from the Byzantine Emperor to ensure peace between the two states.

In this paper the original Arabic text and Turkish translation of this important letter, which has escaped the attention of Seljuk and Byzantine history researchers, will be published, analyzed and evaluated in terms of the history of the Great Seljuk State and Seljuk-Byzantine relations.

Keywords: Great Seljuk States, Tughril Beg, Byzantine Empire, Seljuk Diplomacy, Seljuk-Byzantine Relations, Abū Mansūr Wahsūdān, Rawwādid.

Giriş

Bilindiği gibi Ortaçağ devletlerine ait ancak sınırlı sayıda resmî vesika günümüze ulaşabilmiştir. Bununla birlikte bazı resmî vesikaların, aslına uygun bir şekilde kopyalanmak suretiyle, muhtelif mecmûalar içerisinde günümüze ulaştığı görülmektedir. Söz konusu vesika suretleri, orijinal vesikaların yokluğundan kaynaklanan boşluğun doldurulmasında büyük önem taşımaktadır. Bu durumda, söz konusu resmî vesika suretlerinin tespit ve tahlili, tarih araştırmaları açısından büyük önem arz etmektedir.

Selçuklu devrine ait resmî vesikaların kopyalarını ihtiva eden eserlerden biri de bugün Staatsbibliothek zu Berlin'de muhafaza edilmekte olan, muhtemelen XIII veya XIV. yüzyıllara ait *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr* isimli mecmûadır. Söz konusu mecmûa, muhtelif risâlelerin yanında Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063) tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen Arapça bir mektubun suretini ihtiva etmesi açısından da son derece önemlidir¹. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ancak tek bir nüsha hâlinde günümüze ulaşan ve bugüne kadar araştırmacıların dikkatinden kaçan bu mühim mektup, Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu ile yürüttüğü diplomatik ilişkilere ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, kaynakların umumiyetle sessiz kaldığı bir dönemde kaleme alınan ve Selçuklu-Bizans münasebetlerinde önemli bir boşluğu dolduran bu mektubun orijinal metni ve Türkçe tercümesi yayınlanarak geniş bir tahlil ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Mektubun içerisinde bulunduğu *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr* isimli mecmûa, kütüphanenin yazma kataloğunda şu şekilde tanıtılmıştır: Toplam 24 varak; kağıt ebadı: 19,5x28 cm., yazılı metin ebadı: 2b-20b varaklar arası 10x16,5 cm, 21a-24b varaklar arası 11x17cm; her bir sayfadaki satır sayısı: 2b-20b varaklar arası 7 satır, 21a-24b varaklar arası 11 satır. Yer yer kahverengiye çalan sarı kağıt, kahverengi meşin cilt, iri *tevkî*^x (veya *sülüs*?) hat². Gayet iri, açık, okunaklı bir yazı ile kaleme alınan ve bir hat şaheseri olan yazma, iki farklı istinsah kaydından anlaşıldığı üzere³ 'Abdu'l-hamid b. Ahmed b. 'Alî eş-Şerîf el-Bağdâdî isimli bir müstensih tarafından muhtemelen VII/XIII veya VIII/XIV. yüzyılda istinsah edilmiştir⁴. Mecmûada, Tuğrul Bey'in mektubunun yanı sıra Abbâsiler devrine ait iki risâle daha bulunmaktadır⁵. Yazmanın haşiyesinde ise daha küçük bir *nesih* hat ile yazılmış muhtelif anekdot ve hikâyeler yer almaktadır⁶.

- 1 Bk. *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1860, vr. 2b-4a.
- 2 Yazmanın 2a-20b varakları arası harekesiz, 21b-24b varakları arası ise umumiyetle harekeli olarak yazılmıştır. Yazıyı süslemek için, harflerin altına veya üzerine zaman zaman tek veya iki nokta ilave edilmiştir.
- 3 *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, vr. 2a, 24b; *Arabische Handschriften*, Teil II, Unter Mitarbeit von H.-C. Graf von Bothmer - T. Duncker Gökçen - H. Jenni, Beschreibung von Gregor Schoeler, Stuttgart 1990, s. 340. Yine, yazmanın iç kapağında okunamayan bir temellük kaydı bulunmaktadır (*Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, vr. 2a).
- 4 Yazmanın tanıtımı için bk. *Arabische Handschriften*, II, s. 340-341, n. 299.
- 5 *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, vr. 4a-24b.
- 6 Yine, haşiyede el-Câhiz, İbn Hilâl es-Sâbi, İbnu'l-Amid ve İbnu'l-Habbâriyye gibi bazı meşhur

I. Mektubun Metni

نسخة كتاب الامير طغرل بك الى عظيم الروم

كتابتنا -أطال الله بقاء- عظيم الروم ومملكها⁷ ورزقه سعادة الإسلام وكمال الإيمان ونصرة الحق وألهمه الرشد من العسكر بظاهر [3a] ما دعوانه وعرضناه عليه ففيه سلامة نفسه وقومه وحراسة بلاده ونعمته وسعادة جنوده وأهل حوزته وليعلم أن الله تعالى قد بوأنا ميوأ الأكاسرة وأهلنا للذب عن سرير الخلافة وانتضا بنا سيفاً لا تفل مضاربه وشهاباً لا تخبوا ثوابه وأيدنا بالنصر العلى والقهر [3b] السنى عضدنا بالأتراك الشداد السواعد والأعضاء وعامة طبقات الديلم والاكراد بما يملأ الفضاء ويصد القضا ولو زحفوا الى الجبل الشامخ والبحر الباذخ لترفوه ونحن لعود رسولنا ولما يوافقه الامير الجليل ابو منصور وهسودان⁸ -أدام الله حراستهما- منتظرون [4a] فليقدم ما عنده ليبينى الامر عليه وننتى صدور الخيل اليه، -ان شاء الله تعالى-.

II. Mektubun Tercümesi

Emîr Tuğrul Bey'in Rûm (Bizans) Hükümdarına Mektubunun Nüşhası:

Bu mektubumuz *Rûm*'un sahibi (Bizans) hükümdarına -Allâh ömrünü uzatsın!-'dır. Allâh onu, İslâm saadeti, tam imân ve Hakk'ın yardımıyla nasiplendirsın ve ona yetişkin askerler nasip etsin [3a]. Onu davet ettiğimiz ve ona sunduğumuz bu şeyde; kendisinin ve halkının selâmeti, ülkesinin ve (sahip olduğu) nimetlerin korunması, askerlerinin ve memleketindeki halkın saadeti için selâmet vardır. Bilsin ki, Yüce Allâh bizi İran hükümdarlarının (*ekâsire*) mülküne yerleştirdi ve hilâfet tahtını müdafaaya ehil kıldı. Bizi, kınından çekilmiş, keskinliği körelmeyen bir kılıç ve sönmeyen bir ateş kıldı. Bize, büyük zaferler ve muvaffakiyetler ihsan etti [3b]. Bizim çelik kolumuzu, her yere yayılan, ölüme meydan okuyan, yüce dağlarda ve engin denizlerde ilerleseler dahi (oraları) müreffeh kılan, pazuları kuvvetli Türkler, Deylemliler ve Kürtlerden çeşitli kabilelerle güçlü kıldı. Biz, elçimizin dönüşünü

müelliflerin isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Haşiyede ismi zikredilen en geç tarihli şahsiyet XIII. yüzyılın hemen başında vefat eden İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201)'dir (Bk. *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, vr. 6b, 9b; *Arabische Handschriften*, II, s. 341). Buradan hareketle mecmûanın VI/XIII. yüzyıl başlarında toplandığı düşünülebilir. Yazmanın iç kapağında okunamayan bir temellük kaydı bulunmaktadır (*Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, vr. 2a).

7 Yazmada bu şekilde yazılmıştır. Kelimenin ملكه veya ممالکها olma ihtimali de vardır.

8 Yazmada Vehsûdân'ın adının “s” harfinin üzerine üç nokta konulmak suretiyle “y” harfi ile “وهشودان” (*Vehşûdân*) yazıldığı görülmektedir (Bk. *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, vr. 3b; Ek III). Bu durumun bir yazım hatasından değil, müstensihin, yazıyı süslemek için kimi zaman harflerin altına veya üzerine tek veya iki nokta ilave etmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

ve Yüce Emîr (*el-emîru'l-celîl*) Ebû Mansûr Vehsûdân -Allâh onları daima korusun!-'in muvafakatini bekliyoruz. O, düşüncesini söylesin ki, (biz de) buna göre hareket edelim; atlılarımızı ona doğru gönderelim, Yüce Allâh'ın izniyle!

III. Açıklama ve Notlar

1. er-Rûm: “Romalı”, “Roma'ya mensup” anlamına gelen “*Romaio*” kelimesinin Arapçaya geçmiş şekli olan *Rûm*, İslâm kaynaklarında umumiyetle “Roma”, “Romalılar”, “Bizans”, “Bizanslılar”, “Rûmlar” ve “Anadolu”yu ifade etmek için kullanılmıştır⁹. Kelime, Arap kaynaklarında daha çok Bizanslılar ve Bizans İmparatorluğu'nu ifade etmiştir¹⁰. *er-Rûm* kelimesinin mektupta Bizans İmparatorluğu'nu ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

2. el-Ekâsire: İslâm kaynaklarında umumiyetle eski İran, özellikle de Sâsânî hükümdarları için kullanılan “*kisrâ*” unvanının çoğuludur¹¹. Kelime, Sâsânî hükümdarı Husrev'in (*Kesrô*, *Kösrô*) adından evvela Süryaniceye ardından da Arapçaya geçmiş, daha sonra da Arap kaynaklarında umumiyetle “Sâsânî hükümdarları” manasında cins isim ve unvan olarak kullanılmıştır. *Kisrâ* kelimesi Arap edebiyatında İslâm öncesi dönemden itibaren güç ve servet sembolü sayılmış ve bu algı sonraki dönemlerde de devam etmiştir¹². Mektupta *kisrâ* kelimesinin çoğulu olan *ekâsire* kelimesi ile eski İran hükümdarlarının kastedildiği görülmektedir.

3. ed-Deylem: İran'ın kuzeyinde, Hazar Denizi ile Kazvîn arasındaki dağlık bölge ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır¹³. Deylemliler (ya da Deylemler), Tuğrul Bey tarafından Buveyhî Devleti'nin yıkılmasından sonra Selçuklu ordusunda ücretli asker olarak istihdam edilmişlerdir. Nitekim Büyük Selçuklu vezîri Nizâmu'l-Mulk'ün *Siyâset-nâme* isimli eserinde Sultan Melikşâh'a, hükümdarın yakınında görev alacak iki yüz kişilik saray muhafızından (*mufredân*) yüzünün Horâsânlılar yüzünün ise Deylemlilerden seçilmesini tavsiye ettiği görülmektedir¹⁴. Deylemliler,

9 Bk. Franz Babinger, “Rûm”, *İA*, C IX, s. 766; C. E. Bosworth, “Rûm”, *EP*, C VIII, s. 602-606; Casim Avcı, “Rum”, *DİA*, C XXXV, s. 222-225.

10 C. Avcı, “Rum”, *DİA*, C XXXV, s. 222.

11 Bkz. Cl. Huart, “Kisrâ”, *İA*, C VI, s. 825; M. Morony, “Kisrâ”, *EP*, C V, s. 184-185; Casim Avcı, “Kisrâ”, *DİA*, C XXVI, s. 71-72.

12 C. Avcı, “Kisrâ”, *DİA*, C XXVI, s. 71.

13 Deylem bölgesi, coğrafi olarak Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Gilân eyaletinin de bir bölümünü içine almaktaydı (bkz. Ahmed Ateş, “Deylem”, *İA*, III, s. 562-573; Tahsin Yazıcı, “Deylem”, *DİA*, C IX, s. 263-265).

14 Nizâmu'l-Mulk, *Siyeru'l-mulûk (Siyâset-nâme)*, neşr. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976, s. 99; *Siyâset-nâme*, Türkçe terc. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1982, s. 118.

İslâm kaynaklarında da umumiyetle “fevkalade cesur”, “güçlülere göğüs geren”, “tahammüllü”, “kanaatkâr” ve “çok iyi asker” olarak tasvir edilmişlerdir¹⁵. Mektupta da, Selçuklu ordusunda görev yapan Deylemlilerin “savaşçılık” özelliklerine vurgu yapıldığı görülmektedir.

4. el-Emîru'l-celîl: “Azamet sahibi”, “büyük”, “yüce” manalarına gelen “celîl”¹⁶ sıfatı ile “kumandan”, “vali”, “bey” anlamına gelen “emîr”¹⁷ unvanının birleşmesinden oluşan ve “yüce emîr”, “büyük emîr” anlamında kullanılan bir unvandır¹⁸. Bu unvan, Selçuklu Devleti’nin kuruluş döneminde sikkelerde Tuğrul Bey’in yanı sıra¹⁹, *el-emîru’l-ecell* (en büyük emîr) şeklinde, İbrâhîm Yinal, Resûl Tegin, Melik Alp-Arslan ve Böri Tegin gibi Selçuklu hanedan üyeleri tarafından yaygın olarak kullanılmıştır²⁰.

5. Ebû Mansûr Vehsûdân: 416-450/1025-1059 yılları arasında Tebrîz ve çevresinde hüküm süren Revvâdî hükümdarıdır²¹. Ebû Mansûr Vehsûdân, aşağıda da değinileceği üzere, 446/1054 yılında Azerbaycan’a gelen Tuğrul Bey’e tâbiyyetini sunmuştur²². Muhtemelen 450/1058-59 veya 451/1059 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır²³. Mektupta Ebû Mansûr Vehsûdân’ın isminin zikredilmesi,

15 A. Ateş, “Deylem”, *İA*, C III, s. 569.

16 Bekir Topaloğlu, “Celîl”, *DİA*, C VII, s. 267-268.

17 C. E. Bosworth, “Amîr”, *ELr*, C I, s. 956-958; Abdülazîz ed-Dûrî, “Emîr”, *DİA*, C XI, s. 121-123.

18 Bkz. Abdülkerim Özaydın “Büyük Selçuklular’da Unvan ve Lakaplar”, *Prof. Dr. İsmail Demircent’in Anısına*, ed. A. Özaydın - F. Başar - E. Altan - B. Küçüksipahioğlu - M. Kesik, İstanbul 2008 s. 421-433; Abdülkerim Özaydın, “Unvan”, *DİA*, C XLII, s. 163-166.

19 Faruk Sümer, “Tuğrul Bey”, *DİA*, C XLI, s. 346.

20 Osman G. Özgüdenli, “Yeni Paralar Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, LXV/243, 2002, s. 547-570.

21 Revvâdî hanedanı ve Ebû Mansûr Vehsûdân için bk. C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 150; C. E. Bosworth, “Rawwâdids or Banû Rawwâd”, *EP*, C VIII, s. 469; Cengiz Tomar, “Revvâdîler”, *DİA*, C XXXV, s. 36-37.

22 el-‘Azîmî, *Azîmî Tarihi. Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, yay. Ali Sevim, Ankara 1988, s. 13. İbnu’l-Esîr bu hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır: “Tuğrul Bey bu sene [446/1054-55] Azerbaycan’a gitti ve Tebrîz üzerine yürüdü. Şehrin hâkimi Emîr Ebû Mansûr Vehsûzân [Vehsûdân] b. Muhammed er-Ravvâdî, Tuğrul Bey’e itaat arz edip adına hutbe okuttu, onu hoşnut edecek hediyeler gönderdi ve oğlunu da rehlin bıraktı. Tuğrul Bey oradan Gence hâkimi Emîr Ebu’l-Esvâr’ın üzerine yürüdü. O da aynı şekilde itaat arz edip Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. O yöredeki diğer şehirlerin hâkimleri de Tuğrul Bey’e haber gönderip itaatlerini bildirdiler ve adına hutbe okuttular (*el-Kâmil fi’t-târîh*, Türkçe terc. Abdülkerim Özaydın, *İslâm Tarihi*, C IX, İstanbul 1987, s. 454). Tuğrul Bey buradan Malazgirt üzerine yürümüştür.

23 İbnu’l-Esîr, Tuğrul Bey’in, Memlân b. Vehsûdân’ı 450/1058-59 yılında babasının yerine Azerbaycan valiliğine tayin ettiğini kaydetmektedir (bkz. *el-Kâmil fi’t-târîh*, IX, s. 492).

onun Tuğrul Bey'in elçisi olarak (veya Tuğrul Bey'in elçisi ile birlikte) Bizans İmparatoru'na gönderildiğini göstermektedir. Adının *el-emîru'l-celîl* (yüce emîr) unvanı ile zikredilmiş olması, kuşkusuz onun Tuğrul Bey nezdindeki konumuna işaret etmektedir. Zira *el-emîru'l-celîl* unvanının farklı bir versiyonu olan *el-emîru'l-ecell²⁴* unvanı, yukarıda görüldüğü gibi, kuruluş döneminde Selçuklu hanedan üyeleri tarafından yaygın olarak kullanılmıştır.

IV. Mektubun Tahlil ve Değerlendirmesi

Metin dikkatli bir şekilde incelendiği zaman, mektubun giriş, asıl metin ve sonuç kısımlarından oluştuğu görülmektedir. Mektubun üzerinde yer alan “Emîr Tuğrul Bey'in *Rûm* (Bizans) Hükümdarına Mektubunun Nüshası” başlığı, metne, mecmûayı derleyen kişi veya müstensih tarafından ilave edilmiş olmalıdır.

Mektubun giriş kısmı; “Bu mektubumuz *Rûm*'un sahibi (Bizans) hükümdarına -Allâh ömrünü uzatsın!-'dır” hitap cümlesiyle başlamakta ve Tuğrul Bey'in İmparator ile ilgili temennisini ifade eden “Allâh onu, İslâm saadeti, tam imân ve Hakk'ın yardımıyla nasiplendirsün ve ona yetişkin askerler nasip etsün” cümlesiyle son bulmaktadır.

Mektubun asıl metninin iki ana temel üzerine kurulduğu görülmektedir: “davet” ve “tehdit”. “Onu davet ettiğimiz ve ona sunduğumuz bu şeyde; kendisinin ve halkının selâmeti, ülkesinin ve (sahip olduğu) nimetlerin korunması, askerlerinin ve memleketindeki halkın saadeti için selâmet vardır” cümlesi, kuşkusuz mektupta yer almayan, ancak muhtemelen elçi ile sözlü olarak iletilen bir anlaşma teklifine (davete) ve/veya mühim bir talebe işaret etmektedir. Bununla sulh talebi, anlaşma şartları veya müzakerelerin kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Davet kısmından hemen sonra gelen beş cümlede, Tuğrul Bey'in; hâkimiyetinin ilâhî temellerine, hükümdarlığının meşruiyetine, takip ettiği dinî-mezhebî siyasete, ihtişamına, kazandığı zaferlere, askerî kudretine ve güçlü ordusuna, dikkat çekici bir şekilde vurgu yapılmıştır: “[1] Bilsin ki, Yüce Allâh bizi İran hükümdarlarının (*ekâsire*) mülküne yerleştirdi ve [2] hilâfet tahtını müdafaaya ehil kıldı. [3] Bizi, kınından çekilmiş, keskinliği körelmeyen bir kılıç ve sönmeyen bir ateş kıldı. [4] Bize, büyük zaferler ve muvaffakiyetler ihsan etti. [5] Bizim çelik kolumuzu, her

Müneccimbaşı ise Vehsûdân'ın vefat tarihi olarak 451/1059 yılını vermektedir. Bk. Andrew Peacock, “Rawwadids”, *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2017, <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids> (e.t.: 15 Haziran 2017).

24 Özgüdenli, “Yeni Paralar İşığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, s. 549-567.

yere yayılan, ölüme meydan okuyan, yüce dağlarda ve engin denizlerde ilerleseler dahi (oraları) müreffeh kılan, pazuları kuvvetli Türkler, Deylemliler ve Kürtlerden çeşitli kabilelerle güçlü kıldı”.

Son derece dikkatli bir şekilde ve büyük bir özenle seçilen bu kelimelerle, bir yandan Tuğrul Bey’in ihtişamı vurgulanırken diğer yandan Bizans İmparatoru’na gözdağı verilmek istendiğine şüphe yoktur. Tuğrul Bey’in, “Yüce Allâh bizi İran hükümdarlarının (*ekâsire*) mülküne yerleştirdi” ifadesiyle hâkimiyetini, bir yandan eski Türk hükümlerlik telâkkisi ve Tanrısal hâkimiyet anlayışı çerçevesinde “ilâhî” (Tanrısal) ve “cihânşumul” (universal) temellere dayandırırken²⁵, diğer yandan da kendisini eski İran hükümdarlarının tahtının sahibi olarak takdim ettiği görülür. Devamında “(Allâh bizi) hilâfet tahtını müdafaaya ehil kıldı” cümlesiyle, Tuğrul Bey’in bağlı olduğu “Sünnî itikad” a ve takip ettiği “Abbâsî hilâfetinin yeniden ihyası” yönündeki siyasete güçlü bir şekilde vurgu yapılmıştır. Hemen ardından gelen cümlede [3, 4] , “kınından çekilmiş, keskinliği körelmeyen bir kılıç” ve “sönmeyen bir ateş” betimlemeleriyle, Tuğrul Bey’in sahip olduğu güç ve kabiliyetlere, “büyük zaferler ve muvaffakiyetler” ibareleriyle ise elde ettiği başarılarla atıfta bulunulmuştur. Bütün bu başarıların “Allâh’ın inayetine” bağlanmış olmasını, kuşkusuz Tuğrul Bey’in Tanrısal hükümlerlik telâkkisinin bir yansıması olarak değerlendirmek gerekecektir. Asıl metnin son cümlesinde [5] ise Tuğrul Bey’in ordusuna ve askerlerine atıfta bulunduğu görülmektedir: “Bizim çelik kolumuzu, her yere yayılan, ölüme meydan okuyan, yüce dağlarda ve engin denizlerde ilerleseler dahi (oraları) müreffeh kılan, pazuları kuvvetli Türkler, Deylemliler ve Kürtlerden çeşitli kabilelerle güçlü kıldı”. Mektuptaki bu tasvirlerin, Selçuklu ordusu ile ilgili devrin kaynaklarında yer alan kayıtlarla da neredeyse kelime kelime örtüştüğü görülmektedir²⁶.

25 “Tanrısal” ve “cihânşumul” (universal) hükümlerlik anlayışı için bkz. Osman Turan, “The Idea of World Domination among the Medieval Turks”, *Studia Islamica*, 4, 1955, s. 77-90; Peter B. Golden, “Imperial Ideology and the Sources of Political Unity amongst the Pre-Cinggisid Nomads of Western Eurasia”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 2, 1982, s. 37-76; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul 2016, s. 31-38; Osman G. Özgüdenli, “İlhanlılar’da Hükümlerlik Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/1, 2018, s. 73-91.

26 “Hiçbir zaman Türk askerlerini görmemiş, onların ‘güçlü pazularının’ gerdiği yaydan çıkan (okun) seslerini işitmemişlerdi” (Efdalu’-d-din Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi’u’l-ezmân fi vekâyi’-i Kirmân*, neşr. Mehdi Beyânî, Tahran 1326/1947, s. 3); “Kavurd’a hizmet eden Türkler ve Türkmenlerin sayısı toplamda beş veya altı bin civarındaydı. Hepsisi de sanki eyerin üstünde doğmuş ve zırhın içinde yetişmişlerdi. Görevleri daima devlet ve din bayrağı altında düşmanlarına karşı kin gütmekti; geceleri döşek ve yorganları eyerin keçesi idi” (Bk. Efdalu’-d-din Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guz der-Kirmân*, tahrir Mirzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed Bâstânî-yi Pârîzî,

Mektubun hatime (*escathocol*) kısmında ise, Tuğrul Bey tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen elçi veya elçilerine atıfta bulunulmuştur: “Biz, elçimizin dönüşünü ve Yüce Emîr (*el-emîru'l-celîl*) Ebû Mansûr Vehsûdân -Allâh onları daima korusun!-’in muvafakatini bekliyoruz”. Bu cümle Revvâdî hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân’ın Tuğrul Bey’in elçilik heyeti içerisinde yer aldığı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada gerek Ortaçağ İslâm dünyasında gerekse Büyük Selçuklu Devleti’nde mahallî bir hükümdarın elçi olarak (veya elçi ile birlikte) başka bir devlete gönderilmesinin olağan bir durum olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Bu istisnâî durumun, Tuğrul Bey’in Bizans İmparatoru’na gönderdiği mektup ve vermek istediği mesajın önemi ile ilişkili olduğu muhakkaktır ki, bu hususa aşağıda yeniden değinilecektir. Aynı cümle içerisinde Ebû Mansûr Vehsûdân için *el-emîru'l-celîl* (yüce emîr) gibi çok güçlü bir unvanının kullanılmış olması da ayrıca dikkate değerdir. Mektubun sonunda “O, düşüncesini söylesin ki, (biz de) buna göre hareket edelim; athılarımızı ona doğru gönderelim” cümleleriyle ise Tuğrul Bey’in Bizans İmparatoru’ndan istek ve taleplerine ve İmparator’un göndereceği cevaba atıf yapıldığı görülmektedir. Mektup kapanış ibaresiyle son bulmuştur: *İnşallahu Tê’âlâ* (Yüce Allâh’ın izniyle).

Mektubun ne zaman ve nerede yazıldığı mecmûada kaydedilmemiştir. Esasen resmî vesikaların yazım tarihi (*datatio*) ve yazım yerinin (*locus*) atlanması, inşâ mecmûalarında sıkça rastlanan bir durumdur. Mektubun Arapça olarak kaleme alındığı görülmektedir ki, bu da bize Tuğrul Bey tarafından Bizans’a gönderilen diğer mektupların da hangi dilde yazılmış oldukları hakkında genel bir fikir vermektedir²⁷.

Tahran 1373/1994, s. 324; Hasan-i Yezdî, *Câmî’u’t-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i târîh-i Selçûkiyân*, neşr. Bülent Özkuzugüdenli, Tahran 1399/2020, s. 106-107); “(Tuğrul Bey’in) ordusunun kaldırdığı toz, gündüze gece rengini veriyordu. Türkler her ülkeye girdiler, her beldeyi aldılar. Almadıkları memleket, içmedikleri su, ateşlemedikleri ocak bırakmadılar” (el-Bundârî, *Kitâbu Zübdetu’n-nusra ve nuhbetu’l-’usra*, neşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1889, s. 9; Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horâsân Selçuklular Tarihî*, Ankara 1943, s. 7); “Bütün ırklar içinde Türklerden daha cesur, gayeye ulaşmak hususunda onlardan daha yüksek himmet sahibi yoktur” (Bk. Ramazan Şeşen, “İbn Hassûl’ün Tafdîl el-Etrâk Ala Sâir el-Ecnâd Adlı Risâlesinin Tercümesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 38, 2002-2003, s. 135).

27 Kaynaklarda Bizans İmparatorluğu’ndan Tuğrul Bey’e gönderilen mektupların hangi dilde yazıldığı hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Ebu’l-Ferec, 443/1051 yılında Bizans İmparatoru Konstantinos IX. Monomakhos tarafından Abbâsî halifesi el-Kâ’im bi-Emrillâh’a gönderilen bir mektubun, mor kağıt üzerine “Roma dili” (Grekçe?) ile yazıldığı, mektubun satır arasında ise altın yıldız ile Arapça tercümesinin verildiğini kaydetmektedir (Bk. *Abû’l-Farac Tarihî*, Türkçe terc. Ömer Rıza Doğrul, I, Ankara 1987, s. 305).

Mektubun muhtevasını bu şekilde verdikten sonra, şimdi mektubun tarihî arka planına geçebiliriz. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan çok önce Çağrı Bey tarafından 1016-1021 arasında Doğu Anadolu'ya yapılan keşif maksatlı sefer bir kenara bırakılırsa²⁸, Selçuklular ile Bizans arasındaki ilk doğrudan temas Tuğrul Bey zamanında Selçukluların Azerbaycan bölgesini ele geçirmeleri ile başlamıştır. Bu dönemde Selçuklu-Bizans münasebetlerinin temel eksenini batı istikametindeki Türkmen göçleri ve bu göç dalgasının önünü açmak için yapılan Selçuklu akınları oluşturmuştur. Dandânakân Savaşı'ndan (431/1040) sonra İran coğrafyasına giren Türkmenlerin bir kısmı, Selçuklu liderlerinin tavsiye ve teşvikiyle Van bölgesine (Vasपुरagan) girerek Erzurum'a kadar yayılmışlardı. Güneyde Mervânî arazisinde Meyyâfârikîn (Silvan), Mardin ve Cizre ile Sincâr, Nusaybin ve Hulvân'a kadar ilerleyen bir başka Türkmen kitlesi de Mervânîler ve Ukayfler tarafından durdurulduktan sonra ağır zayıatlar vererek Azerbaycan'a yönelmiş, Taberistân üzerinden Kafkaslara doğru ilerleyen başka Türkmen kitleleri de bunlara katılmıştır²⁹. Bu son gelenlerle birlikte kalabalık bir Türkmen kitlesinin Azerbaycan ile Bizans arasına yığıldığı anlaşılmaktadır. Türkmen kitlelerinin Azerbaycan ve Doğu Anadolu önlerinde yığılması Bizans İmparatorluğu'nu ciddi bir şekilde rahatsız etmeye başlamıştır. Bizans İmparatoru Konstantinos IX. Monomakhos (1042-1055), bu gelişmeler karşısında Ani ve Dvin (Dovin)'e asker sevk ederek bu büyük tehlikenin önüne geçmek istemiştir.

Tuğrul Bey'in, zaman zaman Selçuklu hanedan üyeleri, zaman zaman da önemli komutanları batı istikametinde akınlarla görevlendirerek Türkmen boylarının önündeki mukavemetin kırılmasına ve batı yolunun açılmasına gayret ettiği görülmektedir. Nitekim daha önce Irak-ı Acem bölgesinin ele geçirilmesinde görev almış olan Kutalmış, bu siyaset çerçevesinde Bizans İmparatorluğu'nun direncini kırmak için büyük bir ordu ile Azerbaycan'a gönderilmiştir. Bu askerî harekâta

28 Bu sefer için bk. Sempad, *Başkumandan Simbat Vekaynamesi (951-1334)*, Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan, Basılmamış tercüme, Türk Tarih Kurumu (Bk. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, nr. 82591), s. 18; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, C IV, Tahran 1339/1960, s. 239-240; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, C X, s. 358; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, *Kuruluş Devri*, Ankara 1979, s. 104-112; Mükrimin Halil Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, C III, 325; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, C VIII, s. 184. Cl. Cahen bu seferi mümkün görmemektedir (Bk. "Caghri-Beg", *EF*, C II, s. 5).

29 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 415; İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, C X, s. 364-365; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 113.

Selçuklu hanedanından Hasan (Bizans kaynaklarında Asan)³⁰ isimli bir melikin de katıldığı anlaşılmaktadır³¹. Hasan, Anadolu'ya yapılan akınlardan birinde 1048 yılında Bizans kuvvetleri tarafından Büyük Zap (Stragna) suyu kenarında mağlup edilerek öldürülmüştür³². Hasan'ın intikamını almakla görevlendirilen İbrâhîm Yinal ve Kutalmış, 18 Eylül 1048³³ tarihinde Hasankale (Kapatru-Kapetru) önlerinde kalabalık bir Bizans ordusunu yenerek Gürcü kumandanı Liparites'i esir almışlardır³⁴. Pek çok esir ve ganimetin ele geçirildiği bu zafer neticesinde Erzurum (Arcn) alındığı gibi, Türkmenler kısa sürede Van Gölü çevresinden Trabzon'a kadar yayılmışlardır³⁵.

Bizans İmparatoru Konstantinos IX. Monomakhos, Liparites'i kurtarmak ve Selçuklular ile sulh yapmak için, yanında değerli hediyeler ve yüklü miktarda fidye bulunan bir elçi göndermiştir³⁶. Sulh teklifini kabul eden Tuğrul Bey, Liparites'i

- 30 Bizans kaynaklarında umumiyetle "Sağır Hasan" şeklinde zikredilmiştir (John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, İngilizce terc. John Wortley, Cambridge 2010, s. 420-421; Wolfgang Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, Wien 1981, s. 117, n. 217, 164, n. 94; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular, I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2021, s. 97-98, n. 31.
- 31 Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, s. 421; W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 117, n. 217, 164, n. 94.
- 32 Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, Ankara 1970, s. 177; Mehmet Altay Köymen, "Tuğrul Bey", *İA*, C XII/2, s. 34; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 55-56.
- 33 Buna karşın bazı kaynaklarda 1049 yılı verilmiştir (W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 165, n. 99; krş. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 123).
- 34 Johannes Zonaras, *Militärs und Höftlinge im Ringen um das Kaisertum. Byzantinische Geschichte von 969 bis 1118 nach der Chronik des Johannes Zonaras*, Almanca terc. Erich Trapp, Graz - Wien - Köln 1986, s. 104-105; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, s. 425-426; Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", Türkçe terc. Hrand D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 2, 1937, s. 175; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 178; Cl. Cahen, "Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi", Türkçe terc. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, *Bulleten*, LI/201, 1987, s. 1381-1388; Cl. Cahen, "Qutlumush et ses fils avant l'Asie Mineure", *Der Islam*, C XXXIX, 1964, s. 17-19; W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 165-169; krş. Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1, 1949, s. 100.
- 35 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, s. 415; Sempad, *Başkumandan Sambat Vekaynamesi (951-1334)*, s. 33; M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, I, 46; İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, C X, s. 365; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 121-123.
- 36 W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 170; Franz Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2. Teil: *Regesten von 1025-1204*, ed. Peter Wirth, München 1995, s. 26, nr. 890d.

fidye almaksızın serbest bırakmış³⁷, ayrıca İstanbul'a bir elçi göndererek Bizans İmparatoru'ndan bazı taleplerde bulunmuştur³⁸. Bu sırada harekete geçen bir Bizans ordusu, Selçukluların tâbi Şeddâdilerden Ebu'l-Esvâr'ı mağlup etmişse de, Tuğrul Bey'in Orta ve Batı İran'daki yoğun meşguliyeti bu esnada bir Bizans seferine imkân vermemiştir. Selçuklular ile Bizans arasındaki münasebetler bir süre bu şekilde devam etmiştir. 443/1051-52 yılında Fâtımîler üzerine yürümek isteyen Tuğrul Bey, Bizans İmparatoru Kostantinos IX. Monomakhos'a bir elçi göndererek Bizans topraklarından geçiş izni istemiş; ancak İmparator'dan müspet bir cevap alamamıştır³⁹.

Bütün bu gelişmeler üzerine, Tuğrul Bey'in 446/1054 yılı başlarında Bizans'a karşı harekete geçtiği görülmektedir. O, evvela Revvâdî hânedanından Ebû Mansûr Vehsûdân ve Gence Şeddâdî Emiri Ebu'l-Esvâr gibi Azerbaycan'ın mahallî hükümdarlarını itaate alarak⁴⁰ arkasını emniyete almıştır. Diyarbekir Mervânî Emiri Nasru'd-devle ise asker ve erzak yardımı ile bu sefere destek vermiştir. Hazırlıklarını tamamlayan Tuğrul Bey 1054 yılı başlarında güçlü bir orduyla Doğu Anadolu'ya girerek Bargiri (Berkri) ve Erciş kalelerini kısa süre içerisinde fethetmiştir⁴¹. Ardından Doğu Anadolu'nun en önemli kalelerinden Malazgirt (Mandzikert) Kalesi önlerine gelerek karargâh kurmuştur⁴². Burada ordusunu üç kola ayırmıştır: İlk kol kuzeyde Parhar (veya Parhal, bugünkü Tatos) dağları

37 Zonaras, *Militärs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum*, s. 105.

38 Sibte İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi tevârihi'l-a'şân*, thk. Muhammed Enes el-Hinn - Kâmil Muhammed el-Herrât, C XIX, Dimaşk 2013, s. 11-12; Türkçe terc. Ali Sevim, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'şân'da Selçuklular*, Ankara 2011, s. 35; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C X, s. 43; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 124.

39 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 57; krş. Cl. Cahen, "La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée Seldjukide", *Byzantion*, XXXV/1 (1965), s. 11-14; Abbas Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, VI/10-11, (1968), s. 13. Selçuklu-Bizans ilişkileri için daha bk. Süleyman Genç, *Fâtımî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besâsiri İsyası*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995, s. 100-115; Mehmet Yağcı, *Bizans İmparatorluğu'nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042-1055)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Afyonkarahisar 2021, s. 232-264.

40 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C IX, s. 454; Nevzat Keleş, *Şeddâdîler (951-1199): Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, İstanbul 2016, s. 136.

41 Sempad, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, s. 35; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 179; W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 174.

42 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçe terc. Hrand D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 100.

ve Kafkaslar, batıda Çanet (Lazistan) ormanları, güneyde ise Antitoroslar (Sim/Simn)'a kadar faaliyet göstererek Sivas'a kadar olan araziye yağmamış; ikinci kol Çoruh ve Bayburt'a (Baberd) kadar ilerlemişse de, burada Mikhael Akoluthos kumandasındaki bir Bizans ordusu tarafından durdurulmuş; üçüncü kol ise Vanand'da Kars Hükümdarı Gagik'in ordusunu imha etmiştir. Bizzat Tuğrul Bey ise Hasankale'ye inerek Büyük Tuya (Tu)'ya kadar ilerledikten sonra Malazgirt'e dönmüş ve bu kaleyi kuşatmıştır⁴³. Kuşatma yaklaşık bir ay sürmüştür. Kaleyi ele geçirebilmek için Bitlis (Bageş) şehrinde büyük bir mancınık getirilmiştir. Ancak mancınığın Rumlar tarafından yakılması ve kışın yaklaşması üzerine, askerî harekâta baharda devam etmek üzere kuşatma kaldırılmıştır⁴⁴. Bizans seferini yarıda bırakmak zorunda kalan Tuğrul Bey, ağabeyi Çağrı Bey'in oğlu Alp Sungur Bey Yâkûtî'yi Anadolu'ya seferler düzenlemekle görevlendirerek başkent Rey'e dönmüştür. Yâkûtî, beraberindeki Türkmen beyleriyle birlikte Anadolu seferlerini başarılı bir şekilde devam ettirmişse de⁴⁵, yoğun meşguliyeti Tuğrul Bey'in yeni bir Bizans seferi yapmasına imkân vermemiştir.

Mektubun yazılış tarihi verilmediği için, burada mektubun ne zaman kaleme alındığı meselesi üzerinde durmak gerekecektir. Mektubun yazılış tarihi ile ilgili bazı ipuçlarına bizzat mektubun metninde rastlamak mümkündür: Metinde Tuğrul Bey, İmparator'a "Bilsin ki, Allâh bizi ... hilafet tahtım korumaya ehil kıldı" denilmiştir. Burada Tuğrul Bey'in kendisini "hilâfet tahtının koruyucusu" olarak göstermesi, mektubun, Tuğrul Bey'in Bağdad'a girerek Abbâsi halifesi el-Kâ'im bi-Emrillâh (1031-1075)'i Buveyhî tahakkümünden kurtardığı Birinci

43 Sempad, *Başkumandan Sambat Vekayinamesi (951-1334)*, s. 36; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, s. 180; Ergin Ayan, *Sultan Tuğrul Bey: Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu*, İstanbul 2020, s. 316-318.

44 Urfah Mateos, *Urfah Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, s. 102; Ebu'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, C I, s. 306; Sempad, *Başkumandan Sambat Vekayinamesi (951-1334)*, s. 36; H. Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", s. 100; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret İşıltan, İstanbul 1981, s. 319; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 180; W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 173-177; M. H. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, C I, s. 44-49; Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden Önce Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler*, ed. H. C. Güzel - K. Çicek - S. Koca, C IV, Ankara 2002, s. 678-693; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 57; M. A. Köymen, "Tuğrul Bey", *İA*, C XII/2, s. 35; İ. Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, C X, s. 366; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 129-131.

45 Sempad, *Başkumandan Sambat Vekayinamesi (951-1334)*, s. 38-39; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, s. 182-183; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 23-25.

Bağdad Seferi'nden (25 Ramazân 447/17 Aralık 1055)⁴⁶ sonra gönderilmiş olması gerektiğini göstermektedir. Zira bu tarihten önce Abbâsî halifesi el-Kâ'im bi-Emrillah'ın Buveyhî hükümdarlarının kontrolünde bulunması, Tuğrul Bey'in mektubunda zikrettiği "Allâh bizi hilâfet tahtını korumaya ehil kaldı" gibi büyük bir iddiada bulunmasına imkân vermemektedir⁴⁷. Mektubun tarihlendirilmesiyle ilgili ikinci bir ipucu ise, mektupta adı "Allâh onları daima korusun" dua cümlesiyle birlikte zikredilen Revvâdî Emîri Ebû Mansûr Vehsûdân b. Muhammed'dir. Revvâdî hanedanından Tebrîz ve çevresine hâkim olan bu emîr, yukarıda da görüldüğü üzere, Tuğrul Bey'in 446/1054 yılında Azerbaycan'a gelmesi üzerine Selçuklulara itaatini sunmuştur⁴⁸. Bu durumda Ebû Mansûr Vehsûdân'ın, Bizans İmparatoru'na elçi olarak gönderilmesinin 446/1054 yılında önce mümkün olamayacağı açıktır. Şu hâlde, mektubun yazılmış olabileceği en erken tarih, Ebû Mansûr Vehsûdân'ın Selçuklu hâkimiyetine bağlandığı 446/1054 yılı veya daha güçlü bir ihtimalle de Tuğrul Bey'in Birinci Bağdad Seferi (25 Ramazân 447/17 Aralık 1055) sonrası olarak ortaya çıkmaktadır.

Mektubun tarihlendirilmesiyle ilgili son bir ipucu, yine mektupta adı zikredilen Revvâdî Emîri Ebû Mansûr Vehsûdân'dır. 446/1054 yılında Selçuklu tâbiyetine giren Ebû Mansûr Vehsûdân'ın 450/1058-59 veya 451/1059 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır⁴⁹. Şu hâlde mektubun yazılmış olabileceği en geç tarih de 451/1059 yılı olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu durumda mektubun 446-451/1054-1059 yılları arasındaki bir tarihte yazıldığı anlaşılmaktadır⁵⁰. Mektubun nerede kaleme alındığıyla ilgili ise elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

46 Tuğrul Bey'in Birinci Bağdad Seferi için bk. O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, C I, s. 104-107.

47 Heribert Busse, *Calif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq*, Beirut 1969, s. 118-125; O. G. Özgüdenli, *Selçuklular*, C I, s. 101-102.

48 el-'Azimî, *Azîmî Tarihi*, s. 13; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tevârih*, C IX, s. 454; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, s. 150; C. E. Bosworth, "Rawwâdids or Banû Rawwâd", *EP*, C VIII, s. 469; C. Tomar, "Revvâdiler", *DİA*, C XXXV, s. 36-37.

49 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C IX, s. 492. Krş. C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, s. 150; C. E. Bosworth, "Rawwâdids or Banû Rawwâd", *EP*, C VIII, s. 469; C. Tomar, "Revvâdiler", *DİA*, C XXXV, s. 36-37; Bk. Andrew Peacock, "Rawwadids", *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2017, <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids> (e.t.: 15 Haziran 2017).

50 Bu esnada Bizans İmparatorluğu tahtında; Konstantinos IX. Monomakhos (1042-1055), Theodora (1055-1056), VI. Mihail (1056-1057) ve Isaakios I. Komnenos (1057-1059) bulunmaktaydı (A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, Madison 1952, s. 348-354; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 312-314).

Bu noktada, mektubun, Selçuklu-Bizans ilişkileri içerisinde nerede durduğu sorusuna da cevap aramamız gerekecektir. Bu soruya cevap verebilmek için Tuğrul Bey'in Bizans ile yürüttüğü diplomatik münasebetlere odaklanmamız gerekecektir. Kaynaklarda Tuğrul Bey'in Bizans'a gönderdiği dört farklı elçi heyetinden bahsedilmektedir. Bunlar:

1. Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu ile diplomatik temasının 435/1043-44 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte Bağdad'da bulunan Buveyhî Emiri Celâlu'd-devle Ebû Tâhir b. Bahâu'd-devle'ye elçiler gönderen Tuğrul Bey, ona Irak'a gelme niyetinde olduğunu bildirmiştir. Kaynaklarda, Tuğrul Bey'in bu niyetini bir mektup ile Bizans İmparatoru'na da bildirdiği kaydedilmektedir⁵¹.

2. İmparator Konstantinos IX. Monomakhos'un, Hasankale Savaşı'ndan (1048) sonra Liparites'i kurtarmak ve Selçuklular ile sulh yapmak için gönderdiği elçiye mukabele olarak, Tuğrul Bey de Ebu'l-Fazl Nâsir b. İsmâ'il el-'Alevî⁵² başkanlığında bir elçi heyetini İstanbul'a göndermiş ve İmparator'dan İstanbul'da bulunan camide hutbenin Abbâsî halifesi Kâ'im bi-Emrillâh ve kendi adına okunmasını ve eskiden Abbâsilere ödenen yıllık verginin artık Selçuklulara ödenmesini istemiştir⁵³. Ebu'l-Fazl Nâsir b. İsmâ'il'in dönüşü sırasında pek çok değerli hediye ile birlikte kendi elçisini gönderen İmparator⁵⁴, Tuğrul Bey'in tekliflerinden ilkini kabul, ikincisini ise reddetmiştir⁵⁵.

3. Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu ile üçüncü diplomatik ilişkisinin 443/1051-52 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır⁵⁶. Kaynaklarda, bu tarihte Fâtımiler üzerine yürümek isteyen Tuğrul Bey'in, Kostantinos IX. Monomakhos'a bir elçi

51 Bk. el-'Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 6.

52 Bu isim, İbn Hallikân ve es-Subkî'de "eş-Şerîf Ebu'l-Fazl Nâsir b. İsmâ'il" şeklinde verilmiştir (İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-â'yân ve ebnâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân 'Abbâs, C V, Beyrut 1977, s. 66; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - 'Abdu'l-Fettâh Muhammed el-Hulv, C III, Kahire 1964, s. 389). Zonaras ise sadece "Şerîf" (*Serjês*) demekle yetinmiştir (*Tarihlerin Özeti (Kıtap XVII-XVIII)*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 91).

53 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi tevârihi'l-â'yân*, s. 11-12; Türkçe terc., s. 35; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-â'yân*, V, s. 66; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-kubrâ*, C III, s. 389.

54 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi tevârihi'l-â'yân*, s. 11-12; Türkçe terc., s. 35-36.

55 Nitekim İstanbul'da bulunan camide Fâtımî halifesi adına okunan hutbe Abbâsî halifesi ve Tuğrul Bey adına çevrilmiş, caminin mihrabına da Selçukluların hâkimiyet alâmeti olan "ok ve yay" konulmuştur (İbnu'l-Esrîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C X, s. 43; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 124 F. Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA*, C XLI, s. 345).

56 el-Makrizî, *İtî'âzu'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtîmiyyîn el-hulefâ'*, neşr. Cemâlu'd-dîn eş-Şeyyâl, II, Kahire 1416/1996, s. 214.

göndererek Bizans topraklarından geçiş izni istediği; ancak İmparator'dan müspet bir cevap alamadığı kaydedilmektedir⁵⁷.

4. Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu ile dördüncü diplomatik teması 447/1055-56 yılında olmuştur. Birinci Bağdad Seferi için Bağdad'a gelen Tuğrul Bey'in, 447/1055-56 yılı kışında İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdiği anlaşılmaktadır⁵⁸. Ermeni tarihçi Lastivertli Aristakes, Tuğrul Bey'in gönderdiği elçilik heyeti hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Müellif, Ermeni takvimine göre 504 yılında (8 Mart 1055-7 Mart 1056), Tuğrul Bey tarafından gönderilen elçinin İstanbul'a geldiğini ve bu sırada tahtta bulunan İmparatoriçe Theodora'dan "ya önceki imparatorlar döneminde İrânlılardan alınan yerlerin iade edilmesi ya da her yıl bin *dahekan* (*tahëgan*) haraç ödenmesi" talebinde bulunduğunu kaydetmektedir⁵⁹. Yine müellif, Tuğrul Bey'in taleplerinin İmparatoriçe tarafından kabul edilmemekle birlikte, "beyaz atlar, katırlar, yüklü miktarda para ve mor renkli giyeceklerden oluşan" değerli hediyeler gönderildiğini yazmaktadır⁶⁰.

Hadiselerin kronolojik gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, mektubumuzun, Selçuklu-Bizans diplomatik ilişkileri içerisinde Tuğrul Bey'in 447/1055-56 yılı kışında Bağdad'dan gönderdiği elçilik heyetiyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür⁶¹. Aristakes'in Tuğrul Bey'in Bizans'tan talepleri hakkında verdiği

57 M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 57; krş. Cl. Cahen, "La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée Seldjukide", s. 11-13. el-Makrîzî, Tuğrul Bey'in 444/1052-53 yılında da Bizans'a bir elçi yolladığını kaydetmekteyse de, bu konuda herhangi bir ayrıntı vermemektedir (*İttî'âzu'l-hunefâ*, II, s. 223-224).

58 Elçiliğin tarihi ile ilgili kronolojik mülahazalar için bkz. W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 177-178.

59 Arisdaguès de Lasdiverd, *Histoire d'Arménie*, Fransızca terc. M. Évariste Prud'homme, Paris 1863, s. 102-103; Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, Türkçe terc. İlhan Aslan, İstanbul 2019, s. 78. Krş. el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İtibâr bi-zikri'l-hitât ve'l-âsâr*, thk. Halil el-Mansûr, II, Beyrut 1418/1998, s. 157-158). Daha bk. W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 177-179; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, II, s. 37, nr. 929 (tamamlayıcı literatür burada verilmiştir).

60 Arisdaguès de Lasdiverd, *Histoire d'Arménie*, s. 103, 105; Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, s. 78; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, II, s. 37, nr. 929. Ebu'l-Ferec, hediyelerle ilgili ayrıntıya girerek; "1000 balya ipekli kumaş ile diğer kumaşlardan 500 çeşit, 500 at, 300 Mısır eşiği ile siyah gözlü, boynuzlu ve merkep büyüklüğünde 1000 keçi" gönderildiğini kaydetmektedir (Bk. *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 305).

61 Yukarıda görüldüğü gibi, mektubun içeriği, mektubun 447/1055-56 yılından önce kaleme alınmış olamayacağını ortaya koymaktadır. Yine Tuğrul Bey ile Bizans arasında 447/1055-56 yılından sonra bir diplomatik ilişki kurulduğuna dair Selçuklu ve Bizans kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Krş. W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 177-182.

bilgiler, mektubumuzda müphem kalan bazı noktalara ışık tuttuğu gibi, Revvâdî hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân'ın elçilik heyeti içerisinde neden yer almış olabileceği sorusunu da açıklamaktadır⁶². Bu durumda Tuğrul Bey'in mektubunun muhatabı da İmparatoriçe Theodora (1055-1056)⁶³ olarak ortaya çıkmaktadır⁶⁴.

Burada geriye cevaplanması gereken son bir soru kalmaktadır: Tuğrul Bey tarafından Bizans İmparatoru'na gönderilen bu mektup somut bir netice vermiş midir? Bu konuda kaynaklarda açık bir kayıt bulmak mümkün değildir. Bununla birlikte XII. yüzyıl müellifi el-'Azîmî, 447/1055-56 yılı hadiseleri arasında, bu yıl İstanbul'daki camide hutbenin Abbâsî Halifesi el-Kâ'im bi-Emrillâh adına okunduğunu ve Fâtîmî Halifesi el-Mustansir (1036-1094)'in gönderdiği bir elçi ile bu durumu kınadığını kaydetmektedir⁶⁵. Elimizde açık bir bilgi bulunmamakla birlikte, İstanbul'daki camide hutbenin Abbâsî halifesi adına çevrilmesinin Tuğrul Bey'in 447/1055-56 yılında gönderdiği elçilik heyetiyle ilişkili olduğunu tahmin etmek mümkündür⁶⁶. Yine, 1055 yılında Bizans İmparatorluğu'ndan Fâtîmî halifesi el-Mustansir'a bir elçi gönderilerek iki devlet arasında barış anlaşması tesis edildiği görülmektedir⁶⁷. Selçuklu-Bizans ve Selçuklu-Fâtîmî ilişkilerinin incelenmesi, 447/1055 yılındaki Bizans-Fâtîmî yakınlaşmasının Tuğrul Bey'in takip ettiği Bizans ve Fâtîmî siyaseti ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁸.

62 Kanaatimize göre Revvâdî hükümdarı Ebû Mansûr Vehsûdân'ın elçilik heyeti içerisinde yer almış olması, Tuğrul Bey'in elçilik heyetine verdiği önem ve Bizans'tan talep ettiği şeylerin büyüklüğü ile doğrudan ilişkili gözükmektedir.

63 Konstantinos IX. Monomakhos 11 Ocak 1055 tarihinde ölünce, tahta Theodora (1055-1056) çıkmış ve 1056 yılı Eylül ayı başındaki vefatına kadar yaklaşık bir buçuk yıl boyunca tahtta kalmıştır (A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, s. 350-351; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 312-313).

64 Esasen Ermeni müellifi Lastivertli Aristakes de Tuğrul Bey'in mektubunun muhatabının İmparatoriçe Theodora olduğunu açık bir şekilde kaydetmektedir (Arisdaguès de Lasdiverd, *Histoire d'Arménie*, s. 102; Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, s. 78. Krş. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, II, s. 37, nr. 929).

65 el-'Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 14.

66 Krş. Ebu'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s. 305. Krş. W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 178.

67 Bkz. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, II, s. 37, nr. 929a; W. Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, s. 120. Nitekim el-'Azîmî, 447/1056-57 yılı hadiseleri arasında, Fâtîmî halifesi el-Mustansir'in, Bizans ile barış gerçekleştirmesi üzerine Hıristiyanlara karşı takındığı olumsuz tutumdan vazgeçtiğini kaydetmektedir (*Azîmî Tarihi*, s. 14).

68 Tuğrul Bey döneminde Selçuklu-Bizans-Fâtîmî diplomatik münasebetleri için bk. Cl. Cahen, "La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée Seldjukide", s. 11-14; F. W. Felix, *Byzanz und die*

Sonuç olarak, yukarıda metnini ve tercümesini vererek tahlil ve değerlendirmesini yaptığımız mektup, Selçuklu-Bizans ilişkilerinin kaynaklara çok az yansıyan diplomatik yönüne ışık tutmaktadır. Tuğrul Bey, 447/1055-56 yılında gönderildiği anlaşılan bu mektup ile Bizans'tan mühim taleplerde bulunmuş, taleplerinin karşılanmaması ihtimaline karşı da ordusunun kudreti ile Bizans İmparatoru'na gözdağı vermiştir. Söz konusu mektup, bütün bunların yanında, Tuğrul Bey'in Bizans ile yürüttüğü yoğun diplomatik ilişkilere ait günümüze ulaşan yegâne örnek olması açısından da ayrıca dikkate değerdir. Temennimiz, yazma kütüphanelerinde yapılacak yeni taramalarla, Selçuklu devrine ait bu tür diplomatik metinlerin sayısının artmasıdır.

islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert, s. 170; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, II, s. 29, nr. 906, 32, nr. 912, 37, nr. 929, 929a; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 57.

Kaynaklar

Abbas Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, VI/10-11, 1968, s. 1-39.

Abdülazîz ed-Dûrî, "Emîr", *DİA*, C XI, s. 121-123.

Andreasyan, Hrand D., "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1, 1949, s. 95-118; 2, 1949, s. 401-438.

Anonim, *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eş'âr*, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1860.

Arabische Handschriften, Teil II, Unter Mitarbeit von H.-C. Graf von Bothmer - T. Duncker Gökçen - H. Jenni, Beschreibung von Gregor Schoeler, Stuttgart 1990.

Arisdaguès de Lasdiverd, *Histoire d'Arménie*, Fransızca terc. M. Évariste Prud'homme, Paris 1863; Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, Türkçe terc. İlhan Aslan, İstanbul 2019.

Ateş, Ahmed, "Deylem", *İA*, C III, s. 562-573.

Avcı, Casim, "Kisrâ", *DİA*, C XXVI, s. 71-72.

Avcı, Casim, "Rum", *DİA*, C XXXV, s. 222-225.

Ayan, Ergin, *Sultan Tuğrul Bey: Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu*, İstanbul 2020.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014.

Babinger, Franz, "Rûm", *İA*, C IX, s. 766.

Bosworth, C. E., "Amîr", *Elr.*, C I, s. 956-958.

Bosworth, C. E., "Rawwâdids or Banū Rawwâd", *EF*, C VIII, s. 469.

Bosworth, C. E., "Rûm", *EF*, C VIII, s. 602-606.

Bosworth, C. E., *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996.

Busse, Heribert, *Calif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq*, Beirut 1969.

Cahen, Cl., "Caghri-Beg", *EF*, C II, s. 4-5.

Cahen, Cl., "La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée Seldjukide", *Byzantion*, XXXV/1, 1965, s. 10-15.

Cahen, Cl., “Qutlumush et ses fils avant l’Asie Mineure”, *Der Islam*, C XXXIX, 1964, s. 14-27.

Cahen, Cl., “Türkler’in Anadolu’ya İlk Girişi”, Türkçe terc. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, *Belleten*, LI/201, 1987, s. 1377-1431.

Dölger, Franz, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2. Teil: *Regesten von 1025-1204*, ed. Peter Wirth, München 1995.

Ebu’l-Ferec, Gregory Ebu’l-Ferec Bar Hebraeus İbnu’l-İbrî, *Abû’l-Farac Tarihi*, Türkçe terc. Ömer Rıza Doğrul, I, Ankara 1987.

Efdalu’d-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Bedâ’î u’l-ezmân fi vekâyi’-i Kîrmân*, neşr. Mehdi Beyânî, Tahran 1326/1947.

Efdalu’d-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guz der-Kîrmân*, tahrîr Mirzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.

el-‘Azîmî, *Azîmî Tarihi. Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, yay. Ali Sevim, Ankara 1988.

el-Bundârî, *Kitâbu Zübdetu’n-nusra ve nuhbetu’l-‘usra*, neşr. M. Th. Houtsma, *Recueil de textes relatifs à l’histoire des Seldjucides*, II, *Histoire des Seldjucides de l’Irâq par al-Bondârî*, Leiden 1889; Türkçe terc. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horâsân Selçuklular Tarihi*, Ankara 1943.

el-Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hitât ve’l-âsâr*, thk. Halîl el-Mansûr, C II, Beyrut 1418/1998.

el-Makrîzî, *İttî‘âzu’l-hunefâ’ bi-ahbâri’l-eimmeti’l-Fâtîmiyyân el-hulefâ’*, neşr. Cemâlu’d-dîn eş-Şeyyâl, II, Kahire 1416/1996.

es-Subkî, *Tabakâtu’ş-Şâfi’iyeti’l-kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - ‘Abdu’l-Fettâh Muhammed el-Hulv, C III, Kahire 1964.

Felix, Wolfgang, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert*, Wien 1981.

Genç, Süleyman, *Fâtîmî-Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besâsîrî İsyânı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995.

Golden, Peter B., “Imperial Ideology and the Sources of Political Unity amongst the Pre-Cinggisid Nomads of Western Eurasia”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 2, 1982, s. 37-76.

Hasan-i Yezdî, *Câmi'u't-tevârih-i Hasenî. Bahş-i târih-i Selçûkiyân*, neşr. Bülent Özkuzugüdenli, Tahran 1399/2020.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, Ankara 1970.

Huart, Cl., “Kisrâ”, *İA*, c VI, s. 825.

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-â'yân ve ebnâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân 'Abbâs, C V, Beyrut 1977.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-ta'rih*, Türkçe terc. Abdülkerim Özeydin, *İslâm Tarihi*, C IX, İstanbul 1987.

Johannes Zonaras, *Militärs und Höflinge im Ringen um das Kaisertum. Byzantinische Geschichte von 969 bis 1118 nach der Chronik des Johannes Zonaras*, Almanca terc. Erich Trapp, Graz - Wien - Köln 1986; Türkçe terc. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, İstanbul 2008.

John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, İngilizce terc. John Wortle, Cambridge 2010.

Keleş, Nevzat, *Şeddâdiler (951-1199): Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı*, İstanbul 2016.

Köymen, Mehmet Altay, “Tuğrul Bey”, *İA*, C XII/2, s. 25-41.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C I, *Kuruluş Devri*, Ankara 1979.

Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Türkçe terc. Bilge Umar, İstanbul 2008.

Mikhail Psellos, *Khronographia*, Türkçe terc. Işın Demirkent, Ankara 1992.

Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, C IV, Tahran 1339/1960.

Morony, M., “Kisrâ”, *EP*, C V, s. 184-185.

Muhammed b. Muhammed el-Huseynî el-Yezdî, *el-'Urâza fi hikâyeti's-Selçûkiyye*, neşr. Karl Süsseim, Leiden 1909.

Nizâmu'l-Mulk, *Siyeru'l-mulûk (Siyâset-nâme)*, neşr. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976; Türkçe terc. Mehmet Altay Köymen, *Siyâset-nâme*, Ankara 1982.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe terc. Fikret Işıltan, İstanbul 1981.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, İstanbul 2016.

Özaydın, Abdülkerim, “Büyük Selçuklular’da Unvan ve Lakaplar”, *Prof. Dr. Işın Demirkent’in Anısına*, ed. A. Özaydın - F. Başar - E. Altan - B. Küçükşipahioğlu - M. Kesik, İstanbul 2008 s. 421-433.

Özaydın, Abdülkerim, “Unvan”, *DİA*, C XLII, s. 163-166.

Özgüdenli, Osman G., “İlhanlılar’da Hükümranlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/1, 2018, s. 73-91.

Özgüdenli, Osman G., “Yeni Paralar Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, LXV/243, 2002, s. 547-570.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular, C I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2021.

Peacock, Andrew, “Rawwadids”, *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2017, <http://www.iranicaonline.org/articles/rawwadids> (e.t.: 15 Haziran 2017).

Sempad, *Başkumandan Sambat Vekaynamesi (951-1334)*, Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumu, Basılmamış Tercüme, bk. *DİA* Kütüphanesi, nr. 82591).

Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Enes el-Hinn - Kâmil Muhammed el-Herrât, XIX, Dimaşk 2013; Türkçe terc. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân'da Selçuklular*, Ankara 2011.

Sümer, Faruk, “Tuğrul Bey”, *DİA*, C XLI, s. 344-346.

Şeşen, Ramazan, “İbn Hassûl’ün Tafdîl el-Etrâk Ala Sâir el-Ecnâd Adlı Risâlesinin Tercümesi”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 38, 2002-2003, s. 119-142.

Toksoy, Ahmet, “Malazgirt Zaferinden Önce Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları”, *Türkler*, ed. H. C. Güzel - K. Çicek - S. Koca, C IV, Ankara 2002, s. 678-693.

Tomar, Cengiz, “Revvâdiler”, *DİA*, C XXXV, s. 36-37.

Topaloğlu, Bekir, “Celîl”, *DİA*, C VII, s. 267-268.

Turan, Osman, “The Idea of World Domination among the Medieval Turks”, *Studia Islamica*, 4, 1955, s. 77-90.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçe terc. Hrand D. Andreasyan, Ankara 1987.

Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", Türkçe terc. Hrand D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, 2, 1937, s. 154-258.

Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, Madison 1952.

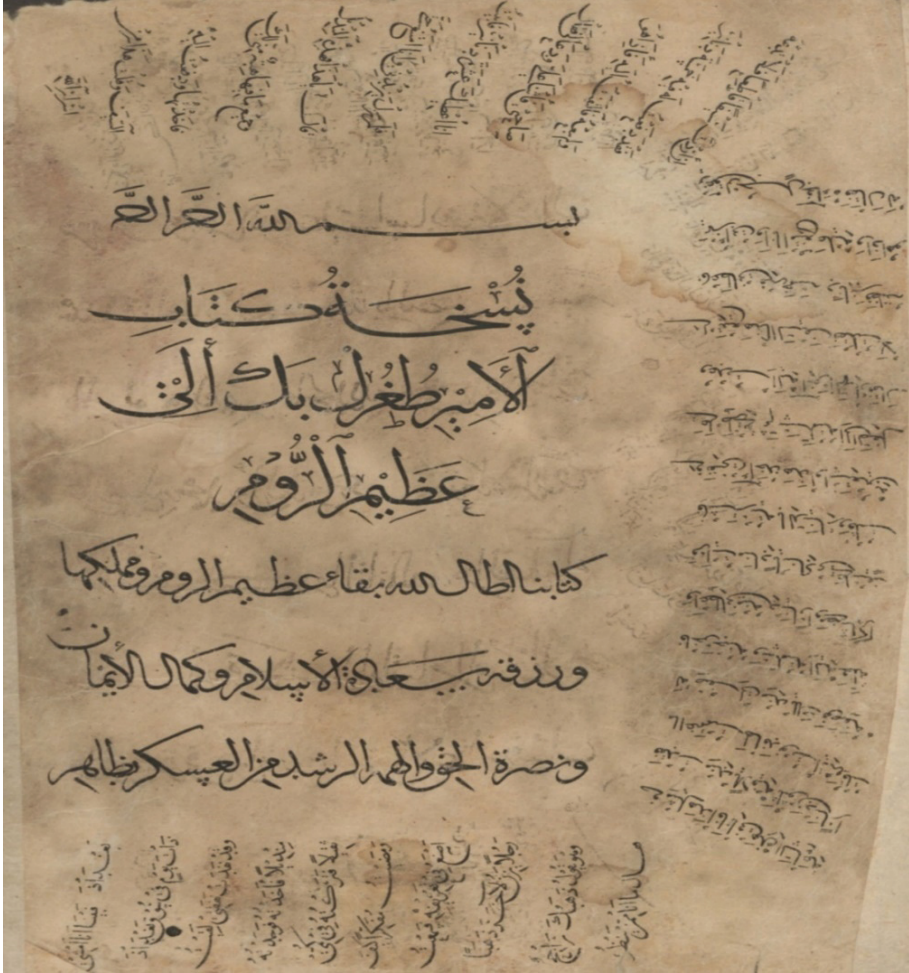
Yağcı, Mehmet, *Bizans İmparatorluğu'nda IX. Konstantinos Monomakhos Dönemi (1042-1055)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2021.

Yazıcı, Tahsin, "Deylem", *DİA*, C IX, s. 263-265.

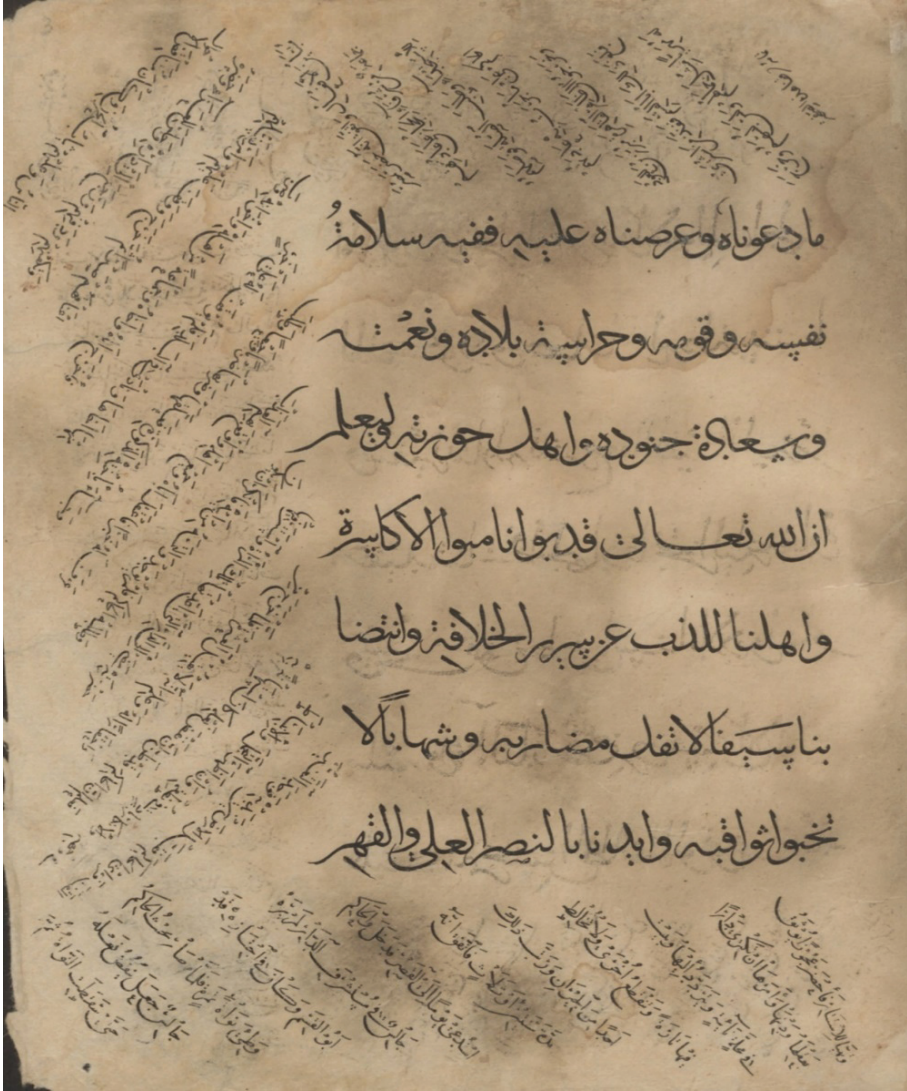
Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri, C I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

Ekler**Tıpkıbasım**

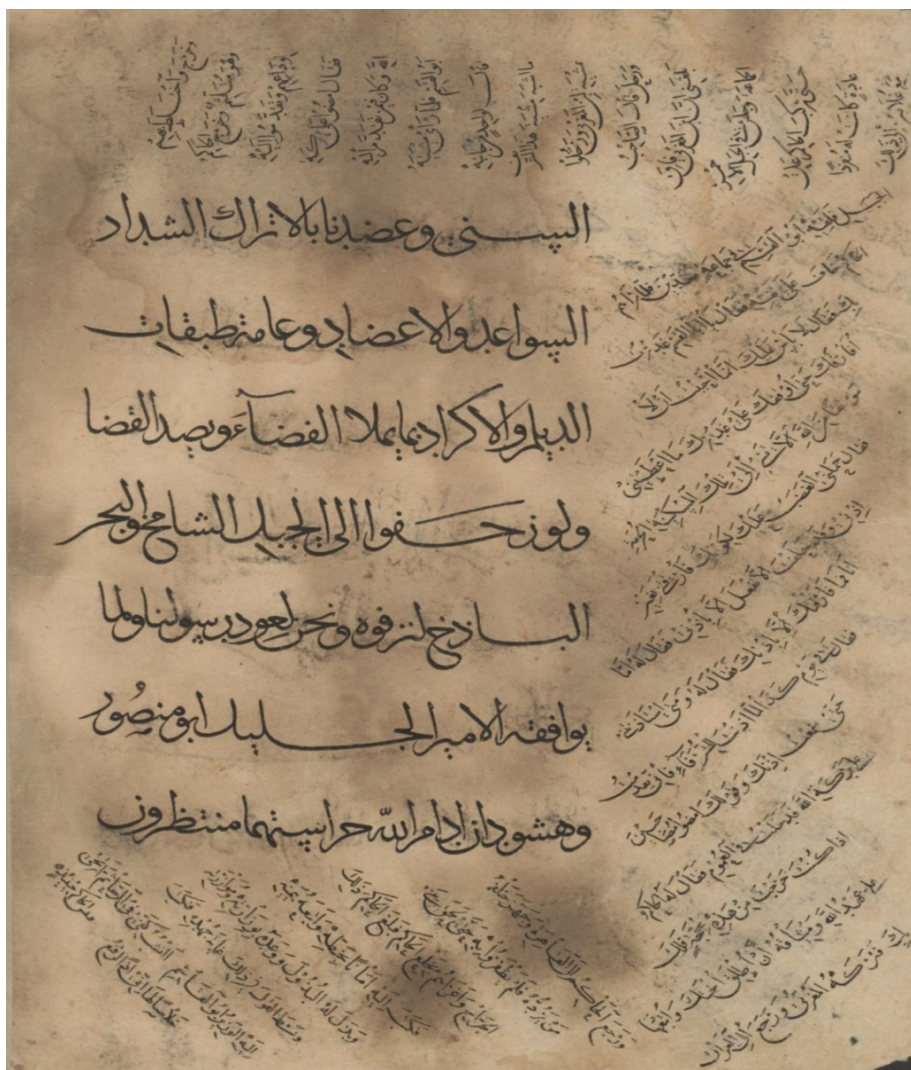
(*Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-es'âr*, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. quart. 1860, vr. 2b-4b).

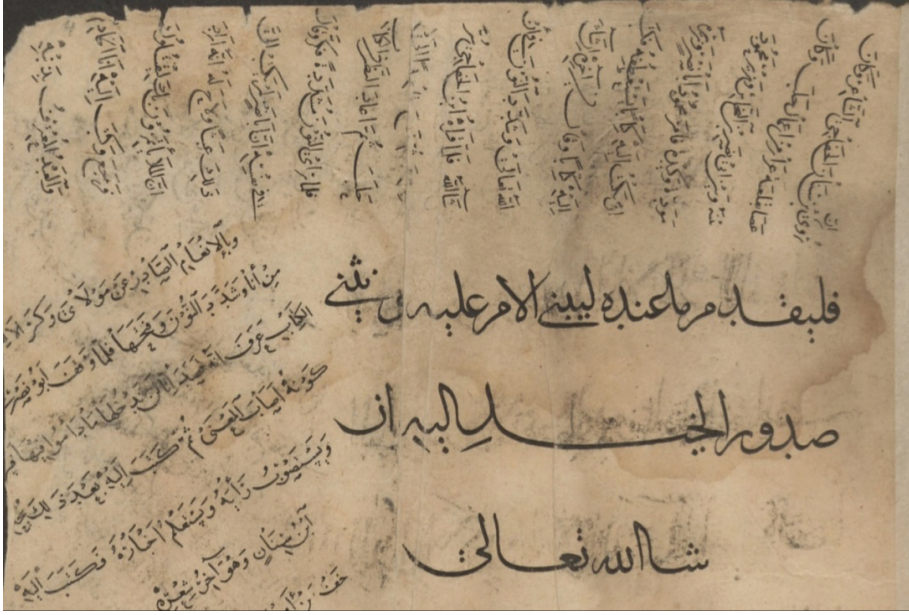
Ek I: *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-es'âr*, vr. 2b.

Ek II: Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latifi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-es'âr, vr. 3a.

Ek III: *Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latifi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-eshâr*, vr. 3b.

Ek IV: Resâ'il ve nevâdir ve hikâyât min latîfi'l-ahbâr ve garâ'ibi'l-es'âr, vr. 4a.

